

**BOSHLANG'ICH TA'LIMDA ERTAKLAR ORQALI O'QUVCHILARNING
TANQIDIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHDA RETSEPTIV
ESTETIKANING ROLI**

Sayfiddinova Jamila Ziyodulla qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti assistenti.

Usmonova Gulruh Rustamovna

Samarqand davlat pedagogika instituti talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18789322>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida ertaklar vositasida o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda retseptiv estetikaning nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi hamda retseptiv estetika konsepsiyasining asosiy g'oyalari, xususan, matn va o'quvchi o'rtasidagi estetik muloqot, mazmunni individual qabul qilish hamda talqin jarayonining ta'limiy imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, ertaklarning badiiy-estetik xususiyatlari orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, voqealarga baho berish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini shakllantirish mexanizmlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, ertak, retseptiv estetika, tanqidiy tafakkur, badiiy matn talqini, estetik idrok, o'quvchi faolligi, interfaol metodlar, mustaqil fikrlash, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье анализируется теоретическое и практическое значение рецептивной эстетики в развитии критического мышления учащихся посредством сказок в процессе начального образования, а также освещаются основные идеи концепции рецептивной эстетики, в частности, эстетическая коммуникация между текстом и учащимся, индивидуальное восприятие содержания и образовательные возможности интерпретационного процесса. Также через художественно-эстетические особенности сказок раскрываются механизмы формирования у учащихся навыков самостоятельного мышления, анализа, оценки событий и выводов.

Ключевые слова: начальное образование, сказка, рецептивная эстетика, критическое мышление, интерпретация художественного текста, эстетическое восприятие, активность учащегося, интерактивные методы, самостоятельное мышление, педагогические технологии.

Abstract. In this article, the theoretical and practical significance of receptive aesthetics in the development of critical thinking of students through fairy tales in the process of primary education is analyzed, and the main ideas of the concept of receptive aesthetics are highlighted, in particular, the educational possibilities of aesthetic communication between the text and the student, individual perception of content, and the process of interpretation. Also, through the artistic and aesthetic features of fairy tales, the mechanisms of forming students' skills of independent thinking, analysis, evaluation of events, and drawing conclusions are revealed.

Key words: primary education, fairy tale, receptive aesthetics, critical thinking, interpretation of literary text, aesthetic perception, student activity, interactive methods, independent thinking, pedagogical technologies.

KIRISH. Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashgan sharoitda ta'lim tizimi oldiga nafaqat bilim berish, balki mustaqil fikrlaydigan, voqea-hodisalarga tanqidiy yondasha oladigan, qaror qabul qilishda asosli xulosalar chiqaradigan shaxsni tarbiyalash vazifasi qo'yilmoqda.

Xususan, boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining tafakkur, dunyoqarash va estetik didi shakllanadigan eng muhim davr hisoblanadi. Shu bois mazkur bosqichda o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari, tasavvur va obrazli fikrlashining ustuvorligi ularning badiiy matnlarga, ayniqsa, ertak janriga bo'lgan qiziqishini belgilaydi. Ertaklar xalq og'zaki ijodining qadimiy va serqirra namunasi sifatida bolalarning ma'naviy-axloqiy kamolotida muhim o'rin tutadi. Ular orqali ezgulik va yovuzlik, adolat va nohaqlik, mehnatsevarlik va dangasalik kabi tushunchalar obrazli tarzda ochib beriladi. Biroq ertaklardan faqat tarbiyaviy vosita sifatida foydalanish yetarli emas; ularni o'quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtiruvchi, tahlil va talqin qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi pedagogik resurs sifatida ko'rish zarur [1].

Zamonaviy adabiyotshunoslikda retseptiv estetika yo'nalishi badiiy asarni o'quvchi ongida qayta yaratiladigan estetik hodisa sifatida talqin etadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, matnning mazmuni tayyor va o'zgarmas emas, balki o'quvchining tajribasi, dunyoqarashi, bilim saviyasi va hissiy holatiga ko'ra shakllanadi. Demak, o'quvchi matnni passiv qabul qiluvchi emas, balki uni faol talqin etuvchi subyekt hisoblanadi. Bu yondashuv boshlang'ich ta'lim jarayonida ertaklarni o'qitishda keng imkoniyatlar yaratadi. Chunki ertak mazmunini tahlil qilish, qahramonlar xatti-harakatlariga baho berish, voqealarning sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlashga o'rganadilar. Ayni paytda amaliyotda ertaklarni o'qitish ko'pincha matn mazmunini qayta hikoya qilish yoki tayyor savollarga javob berish bilan cheklanib qolmoqda.

Bunday yondashuv o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy tafakkurini yetarli darajada rivojlantirmaydi. Shuning uchun retseptiv estetika tamoyillariga asoslangan metodik yondashuvni ishlab chiqish va uni boshlang'ich ta'lim amaliyotiga joriy etish zarurati tug'ilmoqda. Bu esa o'quvchilarning badiiy matnni anglash jarayonini chuqurlashtirish, ularda estetik idrok va mustaqil talqin ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi ta'lim tizimi kompetensiyaviy yondashuvga asoslanib, o'quvchilarda nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikma va hayotiy kompetensiyalarni shakllantirishni maqsad qilmoqda. Tanqidiy tafakkur esa ana shunday muhim kompetensiyalardan biridir. Ertaklar esa o'zining soddaligi, obrazliligi va ramziy mazmuni bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarining tafakkurini rivojlantirishda samarali didaktik vosita bo'la oladi. Retseptiv estetika esa ushbu jarayonni nazariy jihatdan asoslab, o'quvchi faoliyatini markazga qo'yadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'limda ertaklar orqali o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda retseptiv estetikaning rolini o'rganish, uning nazariy asoslarini ochib berish hamda amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqish bugungi pedagogika fanining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada aynan shu masalalar ilmiy-nazariy va metodik jihatdan tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM. Boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini shakllantirish masalasi bugungi pedagogikaning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Chunki aynan shu bosqichda bolaning fikrlash jarayoni faol rivojlanadi, uning atrof-muhitni anglash, hodisalarga munosabat bildirish, savol qo'yish va javob izlash qobiliyati shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, badiiy matnlar, xususan, ertaklar o'quvchining intellektual va estetik rivojlanishida muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ertaklar o'zining obrazliligi, ramziy mazmuni va hayotiy xulosalarga boyligi bilan boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos keladi.

Ular voqelikni bevosita emas, balki badiiy timsollar orqali aks ettiradi. Bu esa bolalarda voqealarni tahlil qilish, qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish, sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash kabi fikrlash operatsiyalarini rivojlantirish imkonini beradi. Ertak matni ustida ishlash jarayonida o'quvchi nafaqat voqeani tushunadi, balki uni o'z tajribasi, tasavvuri va dunyoqarashi asosida qayta talqin qiladi [2].

Retseptiv estetika yondashuvi aynan mana shu jarayonni markazga qo'yadi. Unga ko'ra, badiiy asarning mazmuni faqat muallif tomonidan berilgan tayyor g'oya emas, balki o'quvchi tomonidan qabul qilinishi va talqin etilishi jarayonida shakllanadigan estetik hodisadir. Demak, o'quvchi matnni passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchi faolligini oshirish, mustaqil fikrlashni rag'batlantirish va tanqidiy yondashuvni shakllantirish uchun qulay pedagogik asos yaratadi [3].

Ertaklar o'ziga xos bir tizim, barcha janrlar kabi ertaklar ham badiiy nutq orqali namoyon bo'ladi. Ertak janrining maydonga kelishida insonlar qadim zamonlardan buyon tabiat kuchlarining mohiyatini anglash, ularni o'ziga bo'ysundirish, dunyoda ro'y berayotgan voqea-hodisalarni tushunish, adolat, baxt-saodatni orzu qilganlar. Barcha xalqlarning ana shu orzu-niyatlari ifodasi asosida xalq og'zaki ijodida ertak janri shakllandi. Har bir xalq ertaklarida mazkur xalqlarning dunyoqarashi, milliy xarakteri, sinfiy munosabatlari, turmushi ma'lum darajada o'z ifodalarini topgan. Bundan tashqari barcha ertaklarda mehribonlik, mehnatsevarlik, insonparvarlik, botirlik, jasorat, tadbirkorlik, uddabronlik, vatanga, ota-onaga muhabbat kabi g'oyalar ilgari surilgan. Ertaklar barcha xalqlarning ana shu orzu-umidlari va turmush haqiqatlari bilan uyg'unlashib, kishilarning ruhiyatini o'zida aks ettirishda kattalarga ham, kichiklarga ham birdek yoqimli va qiziqarlidir.

Boshlang'ich sinflarda ertaklarni o'qitishda retseptiv yondashuvdan foydalanish o'quvchilarga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- matn mazmunini mustaqil anglash va talqin qilish;
- qahramonlar xatti-harakatlarini tahlil qilish va baholash;
- voqealar rivojini taxmin qilish;
- muqobil yechimlar taklif etish;
- o'z fikrini asoslab ifodalash.

Bu jarayonlar esa tanqidiy tafakkurning asosiy komponentlari hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash o'quvchidan dalillarga tayanishni, bir nechta nuqtai nazarni solishtirishni, xulosalarni mantiqiy asoslashni talab etadi. Ertak matni bilan ishlash jarayonida o'quvchilar *"Nega?"*, *"Qanday qilib?"*, *"Agar boshqacha bo'lsa nima bo'lardi?"* kabi savollar asosida mushohada yuritishga o'rganadilar. Natijada ular tayyor xulosani qabul qiluvchi emas, balki mustaqil fikr bildiruvchi shaxs sifatida shakllanadi. Shuningdek, retseptiv estetika o'quvchilarda estetik did va badiiy idrokni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ertakdagi tasvir vositalari, obrazlar, ramzlar va ifoda usullari ustida ishlash bolalarning nutq boyligini oshiradi, ularning tasavvur doirasini kengaytiradi. Bu esa nafaqat adabiy ta'lim samaradorligini, balki umumiy intellektual rivojlanishni ham ta'minlaydi [4].

Amaliy jihatdan qaraganda, ertaklarni retseptiv yondashuv asosida o'qitish jarayonida turli interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Munozara, rolli o'yinlar, klaster tuzish, muammoli savollar asosida suhbat tashkil etish, qahramonlar nomidan hikoya tuzish kabi usullar o'quvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtiradi. Bunday metodlar orqali o'quvchi matnni chuqurroq anglaydi va o'z fikrini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixologik xususiyatlarini inobatga olish muhimdir. Ularning tafakkuri ko'proq obrazli va hissiy xarakterga ega bo'lgani sababli, ertaklar orqali berilgan badiiy obrazlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun tabiiy asos yaratadi. O'qituvchining vazifasi esa mazkur jarayonni to'g'ri yo'naltirish, savollar tizimini samarali tashkil etish va o'quvchilarning mustaqil xulosalar chiqarishiga sharoit yaratishdan iborat [5].

Ertaklar xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri bo'lib, ular bolalar uchun axloqiy-estetik tarbiya vositasi, hayotiy tajriba va ijtimoiy qadriyatlarni yetkazishning eng ta'sirchan shaklidir. Ertaklar orqali bola olamni, yaxshi va yomonni, halollik va hiylakorlikni farqlashni o'rganadi, obrazlar orqali real hayotga o'z munosabatini shakllantiradi. Shu bois, boshlang'ich ta'lim tizimida ertaklar bilan ishlashga alohida e'tibor qaratilishi, ayniqsa o'qish savodxonligi darslarida ular ustida maqsadli metodik ishlar tashkil qilinishi zarur.

Umuman olganda, ertaklar boshlang'ich ta'limda nafaqat tarbiyaviy vosita, balki o'quvchilarning tanqidiy va estetik tafakkurini rivojlantiruvchi kuchli pedagogik resurs hisoblanadi. Retseptiv estetika esa ushbu jarayonni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab, o'quvchini ta'lim jarayonining markaziy subyekti sifatida e'tirof etadi. Mazkur yondashuvni amaliyotga tatbiq etish boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarda mustaqil va erkin fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi [6].

Xalq og'zaki ijodidagi eng qiziqarli va rang-barang janr ertakdir. Ertakni nafaqat bolalar balki kattalar ham sevib eshitadilar. Demak, ertak mazmunan boy, betakror va ta'sirchan janr hisoblanadi. Ertakning muhim xususiyatlaridan biri uning hamisha xalq hayoti, kurashi, tarixiyruhiy olami, dunyoqarashi, urf-odatlar bilan chambarchas bog'lanishi, insonlarga axloqiy va ma'naviy yo'ldosh bo'lib kelishidadir.

Ertaklar insonning ma'naviy va jismoniy kuchiga ishonch ruhi bilan sug'orilgan bo'lib, ijobiy kuchlar tabiat va ijtimoiy hayotda o'ziga dushman kuchlarga qarshi kurashda doimo g'olib chiqadi. Ertaklar sodda va tushunarli bo'lgani uchun har qanday kitobxonga tez yetib boradi.

Xalq ertaklarida el-yurti ko'z qorachig'iday avaylab saqlovchi ajoyib qahramonlar ulug'lanadi, to'g'rilik egrilik ustidan, yaxshilik yomonlik ustidan doimo g'alaba qozonadi.

Ertakning yana bir muhim xususiyati shundan iboratki, u kichik maktab yoshidagi bolalarni tabiatni sevishtga, jonivorlarni asrash, avaylashga da'vat etadi.

XULOSA. Boshlang'ich ta'limda ertaklar orqali o'quvchilarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish bugungi kun pedagogikasining eng dolzarb vazifalaridan biridir. Ertaklar o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos bo'lib, ularning fikrlash, tasavvur, estetik idrok va axloqiy tushunchalarini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Retseptiv estetika yondashuvi esa badiiy matnni o'quvchi faoliyatiga yo'naltirib, uning passiv qabul qiluvchi emas, balki faol talqin qiluvchi shaxs sifatida ishtirok etishini ta'minlaydi.

Ertaklar ustida ishlash jarayonida o'quvchilar voqea-hodisalarni tahlil qilish, qahramonlar xatti-harakatlariga baho berish, sabab-oqibat bog'liqligini aniqlash, muqobil yechimlar taklif qilish va o'z fikrini asoslab ifodalash ko'nikmalarini egallaydilar. Shu bilan birga, ular estetik did, badiiy idrok va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi.

Shu bois, ertaklarni retseptiv yondashuv asosida o'qitish boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy va estetik fikrlashni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvni pedagogik amaliyotga izchil joriy etish zamonaviy ta'limning dolzarb vazifalaridan biri sifatida qaraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev M “Boshlang‘ich ta’limda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi”. Toshkent: Fan. 2018. B.112.
2. Qodirov S “Retseptiv estetika va badiiy matnni o‘quvchida qabul qilish tamoyillari”. Toshkent: O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti nashriyoti. 2020. B.34.
3. Karimova L. “Ertaklar orqali bolalarda estetik idrokni shakllantirish”. Pedagogika va psixologiya jurnal, 3(12), 2019. B.45–52.
4. Mirzaev R “Boshlang‘ich sinflarda badiiy adabiyot va tanqidiy tafakkur”. Toshkent: Ma’naviyat. 2022. B.56.
5. Tolibov A “Pedagogik innovatsiyalar va interfaol metodlar”. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti. 2017. B.14.
6. Shodiyeva N. Ertaklar va bolalar tasavvuri. Ilmiy axborotnoma, 1(8), 2022. B.12–20.